

RAZLIKE U STAVOVIMA O KRAJNJIJIM UČINCIMA PRIVATIZACIJE U HRVATSKOJ

Krešimir PERAČKOVIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.644(497.5):338.24

Prethodno priopćenje

Primitljeno: 26. 6. 2000.

Istraživanje javnog mnijenja o privatizaciji u Hrvatskoj pokazalo je visok stupanj nezadovoljstva građana s njenim posljedicama.¹ Ispitivalo se mišljenje javnosti o brojnim pitanjima vezanim uz privatizaciju: poželjnim i ostvarenim ciljevima, uspješnosti privatiziranih poduzeća, odgovornima za negativne posljedice privatizacije, reviziji privatizacije i ulozi privatizacije u aktualnoj društvenoj krizi u Hrvatskoj (Rogić, Čengić, 1999.). U ovom radu išlo se korak dalje i željelo se vidjeti postoje li razlike u mišljenjima ispitanika o krajnjim učincima privatizacije, s obzirom na njihovu pripadnost različitim društvenim skupinama koje nisu iskusile jednake posljedice privatizacije. Uspoređivali su se odgovori četiri nezavisna uzorka: uzorka povratnih migranata, stradalnika Domovinskog rata, glavnih direktora čije su tvrtke ušle u tzv. kuponsku ili masovnu privatizaciju te uzorka ostalih tzv. "običnih" građana. Ustanovljene su statistički značajne razlike kod sedam (od osam ukupno) varijabla kojima su mjereni stavovi o krajnjim učincima privatizacije. Detaljnijom analizom ustanovljene su znatne razlike koje pokazuju veći stupanj kritičnosti upravo u uzorku opće javnosti. Zanimljivo je da ratni stradalnici iskazuju u prosjeku manji stupanj kritičnosti od uzorka običnih građana. Povratnici imaju donekle različito mišljenje – manji intenzitet kritike, a menadžeri su više razočarani što se pozitivni ciljevi nisu ostvarili, nego što su kritični prema negativnim posljedicama. No, već samo rangiranje stavova o krajnjim učincima privatizacije ukazuje na to da su, neovisno o razlikama u intenzitetu pojedinih stavova i bez obzira na to koliko je netko "na vlastitoj koži" osjetio privatizacijski udarac, negativne posljedice jedina privatizacijska baština u Hrvatskoj. Stoga, ovako znakovit stupanj nezadovoljstva može zasigurno biti jedan od važnih čimbenika koji su utjecali na motivaciju i spremnost građana za političkom promjenom u Hrvatskoj 2000.

Requests for reprints should be sent to Krešimir Peračковиć,
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Marulićev trg 19/1,
10000 Zagreb, Croatia. E-mail: kresimir.perackovic@ipdi.hr

U proteklih je deset godina hrvatsko društvo ušlo u proces temeljitih promjena u društvenoj strukturi ili, kako to kaže Rogić (2000.), u treću hrvatsku modernizaciju. Padom komunizma i pluralizacijom politike, prijelazom od planske na tržišnu privredu, proživljavajući posljedice rata protiv Hrvatske i njegova učinka na demografsku, socijalnu i ekonomsku strukturu, suočeni s novim tehnologijama i globalizacijom, građani Hrvatske su se našli u potpuno drukčijoj biocenozi. Nema sumnje da su te promjene u strukturi društvenog sustava dramatično utjecale na ljudsku svakodnevnicu, na habermasovski svijet života, ali i obratno. Posljedice strukturalnih promjena se očituju u privatnom životu svakog pojedinca na različit način, u specifičnom iskustvu koje utječe na određeni stav, ponašanje i djelovanje.

Jedan od najvažnijih mehanizama takve tranzicijske alkemije (Rogić, 2000., 542) čije posljedice imaju izravne učinke na svakodnevni život je, svakako, proces privatizacije. Zakonom o privatizaciji (NN, 21/96.) taj je proces postao dio ukupne gospodarske i razvojne strategije i politike Republike Hrvatske čiji krajnji cilj je bio postizanje: (1) bržeg gospodarskog rasta u uvjetima tržišne privrede, (2) očuvanje produktivne zaposlenosti uz poželjno stvaranje radnih mjesta, (3) tehnološke modernizacije hrvatskog gospodarstva, (4) unošenja novih, modernih i učinkovitih metoda i vještina menadžmenta u gospodarstvo, (5) uključivanja hrvatskog gospodarstva i hrvatskih poduzeća u razvojne tijekove europskog i svjetskog gospodarstva te u međunarodno tržište kapitala, (6) poticanja rasta hrvatskog poduzetništva, (7) poticanja uključenja poduzetnika iz iseljene Hrvatske u razvitak hrvatskog gospodarstva i (8) smanjenja obveza Republike Hrvatske prema poduzetima (dokidanje subvencija) i smanjenja javnog duga.

Ovako prikazani ciljevi ukazuju na to kako se od privatizacije očekivalo da čarobnim štapićem riješi gotovo sve društvene i privredne probleme komunističkog naslijeđa. Međutim, kakve će biti psihosocijalne posljedice privatizacije – nije se na početku moglo ni predvijeti. Istraživanje javnog mnijenja o privatizaciji provedeno 1998. (u realizaciji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar) bilo je prvo sociološko istraživanje o tom problemu. Generalno, rezultati su pokazali visok stupanj nezadovoljstva načinom kako se provodila privatizacija te njezinim posljedicama (Čengiđ, Rogić, 1999.). Iz dosad objavljenih radova o posljedicama privatizacije u Hrvatskoj mogu se sumirati četiri skupine čimbenika kojima se pripisuje negativan utjecaj na ostvarivanje proklamiranih ciljeva privatizacije. To su: (1) pravni, tj. zakonski okvir, (2) naslijeđe planske privrede, (3) socio-kulturne prepreke, (4) rat i njegove po-

sljedice. Čučković, iznoseći nekoliko pokazatelja gospodarskih učinaka privatizacije, pokazuje da postoji znatan otklon između željenih učinaka i stvarnosti te analizira koji su tome uzroci (Čučković, 1999.). Korijen je već u samom Zakonu o pre-tvorbi društvenih poduzeća iz 1991. (NN, 19/91.) koji se temeljio samo na prodaji društvenih poduzeća. Važan razlog zbog kojeg se tadašnja Vlada odlučila za takav koncept bio je visok proračunski deficit i zaduženost u inozemstvu. Kasnije, rat je samo još više potencirao tu potrebu za dodatnim prihodima od privatizacije (Čučković, 1998., 79). Prema tome, od prodaje društvenog vlasništva očekivao se znatan priljev novca i zato se, između ostalog, žurilo, bez obaziranja na eventualne posljedice.

Štulhofer pak govori o socio-kulturnim preprekama tranzicije u Hrvatskoj, a to su egalitarizam kao baština komunizma, sklonost državnom paternalizmu, niska razina društvene participativnosti i kulturna tradicionalnost (Štulhofer, 1999.). Drugim riječima, nesposobnost za funkcioniranje u novim uvjetima društvenog života. Uz sve to, rat i obnova samo su dodatno otežali ionako teške okolnosti privatizacije.

KONCEPTUALIZACIJA

Bez obzira na navedene čimbenike pomoću kojih se možda može objasniti zašto ciljevi privatizacije nisu ostvareni, javnost je o tome stvorila svoje mišljenje. Ovaj rad bavi se samo jednim pitanjem: kakvi su stavovi o krajnjim učincima privatizacije prema sudu javnosti tj. "običnih" građana te skupina koje su imale specifičnu ulogu i status u procesu privatizacije: povratni migranti, stradalnici Domovinskog rata te menadžeri privatiziranih tvrtki.

Istraživanje o razlikama u stavovima povratnih migranata o privatizaciji u odnosu na ostale građane pokazalo je statistički značajnu razliku (Peračković, 1999.). Razlike su se očitovala u znatno manjem stupnju nezadovoljstva te u razlozima nezadovoljstva. Povratnici su bili kritičniji, jer se nisu stvorili ključni mehanizmi tržišne privrede koji su se očekivali privatizacijom, a javnost je bila izrazito osjetljiva na negativne socijalne posljedice privatizacije te općenito nezadovoljnija. Jedno drugo istraživanje o privatizaciji² uključilo je još dva nezavisna uzorka: stradalnike Domovinskog rata³ i menadžere tvrtki koje su ušle u program masovne privatizacije. Ratni stradalnici su iskazali veću osjetljivost na negativne socijalne posljedice privatizacije (Rogić, 1999., 78), a menadžeri više kritike što je gospodarstvo još u gorem stanju nego prije privatizacije (Čengić, 1998., 56).

Sve četiri navedene skupine ispitanika, između ostalog, razlikuju se po nekim osobinama vezanim upravo uz proces

privatizacije. Svi povratnici iz iseljništva, bez obzira na njihovu sociodemografsku strukturu, imali su iskustvo migracije (ili iskustvo druge/treće generacije u inozemstvu), iskustvo ekonomske asimilacije i radne socijalizacije u tržišnoj privredi te iskustvo povratka i života u RH (Peračković, 1999., 117), a s obzirom na financijsku moć često su percipirani kao važna skupina potencijalnih ulagača u hrvatske tvrtke. Stradalnici, kao izravne žrtve rata, dobili su zakonsko pravo na besplatnu podjelu dionica. Menadžeri privatiziranih tvrtki pripadaju među ključne aktere još od prve faze pretvorbe koji su, zbog menadžerskih kredita s početka devedesetih bili percipirani kao glavni pljačkaši. Njihov interes u masovnoj privatizaciji bio je povećanje vlasničkih udjela (Čengić, 1999., 247). Četvrti uzorak prezentirao je stavove ostalih građana RH o krajnjem učinku privatizacije.

Pretpostavljalo se da će se stavovi tih skupina znatno razlikovati u pitanju krajnjeg učinka privatizacije u Hrvatskoj, upravo iz razloga što su, zbog specifičnog položaja u privatizaciji, imali kao skupina slična a u odnosu na druge različita očekivanja i interese te što su osjetili različite posljedice privatizacije. To je ujedno i glavna hipoteza.

Iz tako definirane glavne hipoteze istraživanje je imalo za cilj prikazati hijerarhiju (rang) stavova o krajnjim učincima privatizacije u Hrvatskoj za sva četiri uzorka, istražiti postoje li statistički značajne razlike u stavovima između svih skupina i u kojim pitanjima se razlike pojavljuju te objasniti uzroke dobivenih razlika.

METODOLOGIJA

Uzorci

U analizi se uspoređuju odgovori ispitanika iz četiri nezavisna uzorka. Anketiranje ispitanika je provedeno u prvoj polovici 1998. Istraživanje javnog mnijenja provedeno je na probabilističkom, višestapno stratificiranom, reprezentativnom uzorku punoljetnog stanovništva Hrvatske (N=1001). U daljnjem tekstu taj se uzorak navodi kao uzorak ostalih građana, jer su drugi uzorci specifični po svojim obilježjima vezanim uz privatizaciju. Budući da u institucijama RH nije postojala nikakva službena evidencija o povratnicima iz iseljništva, uzorak povratnih migranata je bio prigodni (N=133). Uzorak punoljetnih stradalnika Domovinskog rata (N=1571)⁴ – sudionika masovne privatizacije – je višestapni, kvotni i reprezentativan prema dobi, spolu i geografskom podrijetlu. Uzorak menadžera (N=117) je bio prigodni,⁵ a obuhvatio je 31 posto glavnih direktora poduzeća koja su ušla u kuponsku privatizaciju. Na uzorku stradalnika, povratnika i ostalih građana istraživanja su provedena metodom usmene ankete, a na uzorku menadžera pismenom anketom.

Varijable

Instrument je definiran s dva osnovna indikatora krajnjih učinaka privatizacije: pozitivne i negativne stavove prema učincima privatizacije. Indikatori su operacionalizirani u osam zavisnih varijabla, odnosno tvrdnja prema kojima su ispitanici iskazivali stupanj slaganja, odnosno neslaganja na skali Likertova tipa od 1 do 5 (pri čemu je 1 značilo potpuno neslaganje a 5 potpuno slaganje). Pozitivni privatizacijski učinci, formulirani u ponuđenim tvrdnjama, izvedeni su iz ciljeva definiranih u Zakonu o privatizaciji, a odnose se na povećanje uspješnosti u radu tvrtki, modernizaciju društva, i stvaranje uvjeta za društveni napredak u budućnosti. Negativni učinci privatizacije operacionalizirani su u tvrdnjama o tzv. tajkunizaciji (tj. da je u Hrvatskoj nekoliko obitelji na sumnjiv način stvorilo "poslovna carstva"), zatim o povećanju društvenog raslojavanja, u tvrdnji o radnicima kao najvećim gubitnicima te tvrdnji da su od privatizacije imali najviše koristi članovi tada vladajuće stranke.

Obrada rezultata

Budući da su odgovori na postavljeno pitanje bili pohranjeni u četiri različite baze podataka, kreirana je nova baza, kako bi se rekodirani podaci mogli dalje statistički obrađivati. Na prvoj razini obrade izračunata je mjera centralne tendencije koja je pokazala rang slaganja s pojedinom tvrdnjom a značajnosti razlike između četiri uzorka testirani su jednosmjernom analizom varijance. U drugom je koraku pomoću t-testa ustanovljeno unutar kojih je parova ta razlika statistički značajna.

REZULTATI I INTERPRETACIJA

U tablici 1. prikazane su rangirane srednje vrijednosti koje pokazuju stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom. Iz navedenog se može uočiti da je izražen najveći stupanj prihvaćanja tvrdnji o negativnim posljedicama privatizacije u sva četiri uzorka. Tvrdnja da je nekoliko obitelji na sumnjiv način stvorilo poslovna carstva kod svih je skupina na prvom mjestu. Prema tome, može se reći da su svi ispitanici upravo tajkunizaciju percipirali kao glavnu posljedicu privatizacije. Tvrdnja da su se dužnosnici bivše vlasti najviše okoristili privatizacijom, najprihvaćenija je kod običnih građana te kod menadžera (iako u slabijem intenzitetu). Najveću osjetljivost u svezi s tvrdnjom da su privatizacijom oštećeni ponajviše radnici iskazali su stradalnici i obični građani. Jedina od pozitivnih tvrdnja kod koje su eventualne pozitivne posljedice privatizacije transferirane u budućnost, s kojom se većina ispitanika tek donekle slaže, je na drugom mjestu kod povratnika te trećem kod menadžera. U tom smislu može se reći da su po izraženom intenzitetu negativnih stavova bliskiji stradalnici i ostali građani, a po manjem stupnju kritičnosti menadžeri i povratnici.

To je razumljivo, jer te skupine nisu osjetile socijalne posljedice privatizacije tako izravno kao ostali građani i stradalnici. Međutim, uspjeh poduzeća, modernizacija društva i razvoj elita nisu uopće percipirani kao nešto što je privatizacija ostvarila. U tome su po rangu stavova podjednake sve skupine, a menadžeri s naglašenijim intenzitetom. Prema tome, već se iz toga jasno vidi ocjena analiziranih skupina: bez obzira na to kojoj interesnoj skupini pripadali ispitanici, proklamirani ciljevi privatizacije nisu ostvareni, a krajnji učinci su isključivo negativni.

Krajnji učinak privatizacije	Ostali građani (N=1001)		Povratnici (N=134)		Stradalnici (N=1571)		Menadžeri (N=117)	
	M	SD rang	M	SD rang	M	SD rang	M	SD rang
1. U Hrvatskoj je nekoliko obitelji na sumrnij način stvorilo "poslovna carstva"	4.57	0.8	4.51	0.78	4.37	0.89	4.21	1.03
2. Privatizacijom su se najviše okoristili ljudi iz stranke na vlasti	4.39	0.9	4.07	0.95	3.99	1.09	3.86	1.34
3. Privatizacijom su najviše oštećeni radnici privatiziranih poduzeća	4.12	1.15	3.67	1.2	4.07	1.02	3.48	1.35
4. Krajnji je učinak privatizacije produbljuvanje jaza između bogatih i siromašnih	3.9	1.27	3.77	1.3	4	3.58	3.41	1.45
5. Pozitivni učinci privatizacije mogu se vidjeti tek kroz jedno duže razdoblje	3.89	1.19	4.08	0.99	2	3.91	3.72	1.19
6. Privatizacijom se razvila domaća gospodarska i politička elita bez kojih nema napretka ni u jednoj zemlji	2.96	1.33	2.82	1.3	8	3.11	2.74	1.34
7. Privatizacija je omogućila Hrvatskoj prelazak u moderno, tržišno i demokratsko društvo	2.56	1.25	3.1	1.34	6	2.79	2.38	1.12
8. Zahvaljujući privatizaciji povećana je poslovna uspješnost hrvatskih poduzeća	2.5	1.18	2.99	1.14	7	2.78	2.27	1.07

☛ TABLICA 1
Prikaz aritmetičkih sredina ocjena o krajnjim učincima privatizacije

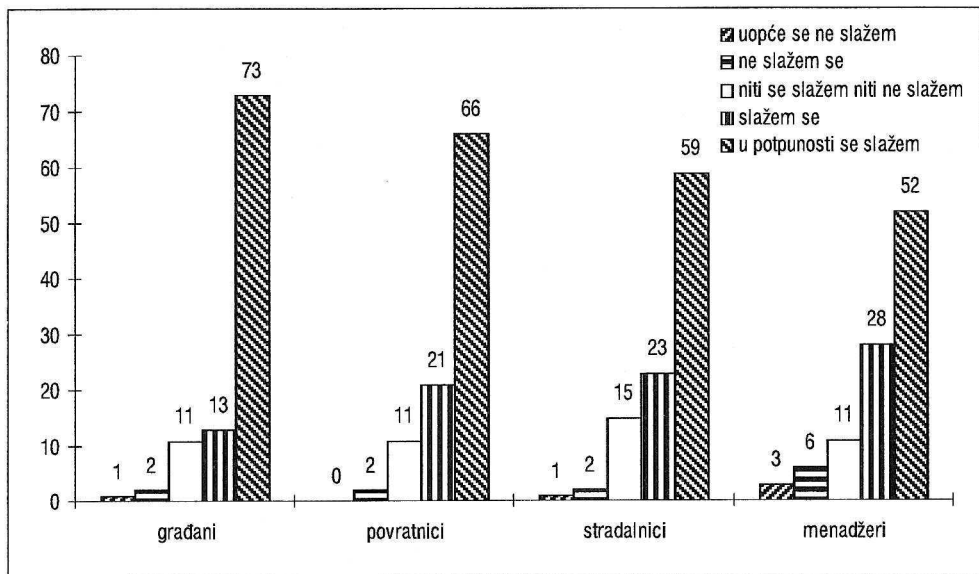
Jednosmjernom analizom varijance (tablica 2.) ustanovljeno je da postoje statistički značajne razlike u odgovorima za sve tvrdnje, osim kod pete tvrdnje o pozitivnim učincima privatizacije u budućnosti. T-testom je ustanovljeno između kojih je uzoraka pojedinačno razlika statistički značajna, što je navedeno u nastavku, u interpretaciji rezultata za svaku tvrdnju pojedinačno.

		df	suma kvadrata	MS	F-omjer	p
varijabla 1	među grupama	3	30.3570	10.1190	13.6836	.000
	unutar grupa	2782	2057.2758	.7395		
	total	2785	2087.6328			
varijabla 2	među grupama	3	105.1795	35.0598	33.0392	.000
	unutar grupa	2781	2951.0826	1.0612		
	total	2784	3056.2621			
varijabla 3	među grupama	3	60.0068	20.0023	16.8211	.000
	unutar grupa	2776	3300.9846	1.1891		
	total	2779	3360.9914			
varijabla 4	među grupama	3	69.1693	23.0564	14.9303	.000
	unutar grupa	2779	4291.5407	1.5443		
	total	2782	4360.7100			
varijabla 5	među grupama	3	8.2090	2.7363	2.3430	.0713
	unutar grupa	2778	3244.3924	1.1679		
	total	2781	3252.6014			
varijabla 6	među grupama	3	30.5243	10.1748	6.6929	.000
	unutar grupa	2771	4212.5554	1.5202		
	total	2774	4243.0796			
varijabla 7	među grupama	3	63.4972	21.1657	15.3764	.000
	unutar grupa	2775	3819.8011	1.3765		
	total	2778	3883.2983			
varijabla 8	među grupama	3	42.1335	14.0445	10.7117	.000
	unutar grupa	2775	3638.3955	1.3111		
	total	2778	3680.5290			

❶ TABLICA 2
Jednosmjerna analiza
varijance – ocjene
povratnika, stradalni-
ka, menadžera i osta-
lih građana o krajnjem
učinku privatizacije

“Tajkunizacija”

Prema mišljenju velike većine ispitanika iz svih obrađenih uzoraka, glavni učinak privatizacije je stvaranje poslovnih carstava, za nekoliko hrvatskih obitelji na sumnjiv način (slika 1.). S tom se tvrdnjom značajno češće ($p < .01$) slažu ispitanici iz uzorka građana ($M=4,57$) i povratnika ($M=4,51$) nego stradalnici Domovinskog rata ($M=4,37$) i menadžeri ($M=4,21$). Prema tome, tajkunizacija je definitivno percipirana kao glavna posljedica privatizacije u Hrvatskoj, s time da je intenzitet slaganja s tom tvrdnjom najveći u javnosti, a najmanji u menadžera.

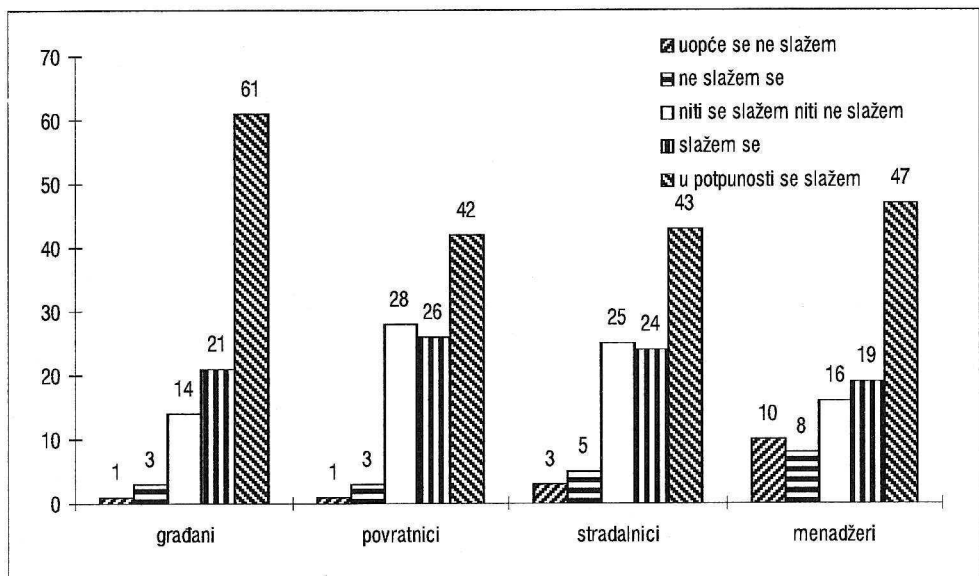

SLIKA 1
U Hrvatskoj je nekoliko obitelji na sumnjiv način stvorilo poslovna carstva (%)

HDZ – kao najveći dobitnik u privatizaciji

Većina ispitanika iz svih uzoraka drži da su se privatizacijom najviše okoristili ljudi iz tadašnje vladajuće stranke. Ispitanici iz uzorka ostalih građana se značajno češće slažu ($p < 01$) s tom tvrdnjom ($M=4,39$) od povratnika ($M=4,07$) menadžera ($M=3,86$) i stradalnika ($M=3,99$). Kod menadžera je najveći postotak onih koji se ne slažu s tom tvrdnjom (18 posto), pa je stoga njihova prosječna ocjena manja. Ovdje se očituje visok stupanj kritičnosti hrvatske javnosti prema odgovornosti HDZ-a kao bivše vladajuće stranke za negativne posljedice privatizacije (slika 2.).

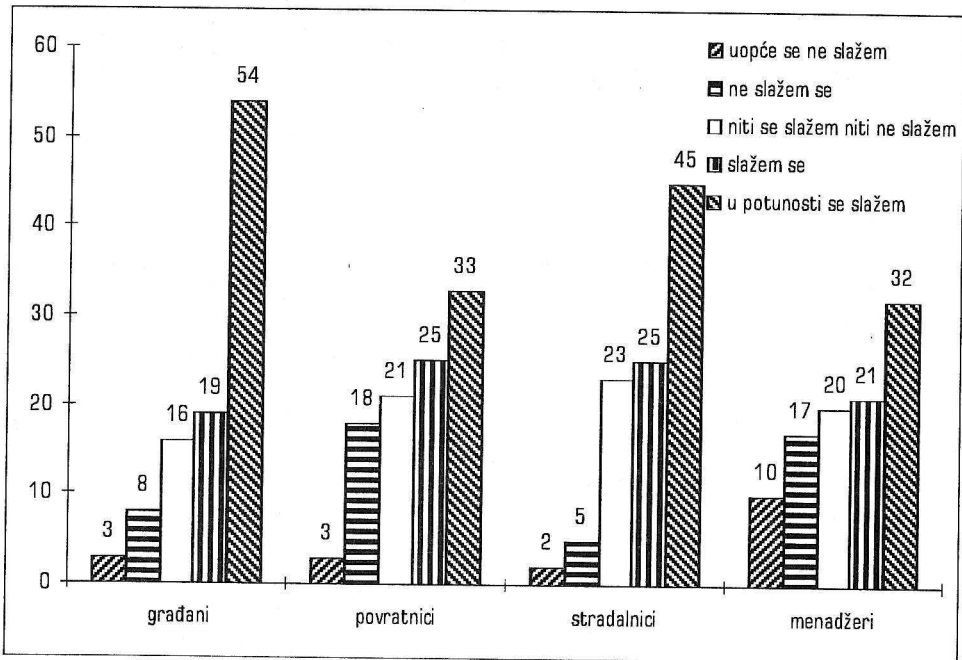
SLIKA 2
Privatizacijom su se najviše okoristili ljudi iz (bivše) stranke na vlasti - HDZ-a (%)

SLIKA 3
 Privatizacijom su
 najviše oštećeni
 radnici privatiziranih
 poduzeća (%)

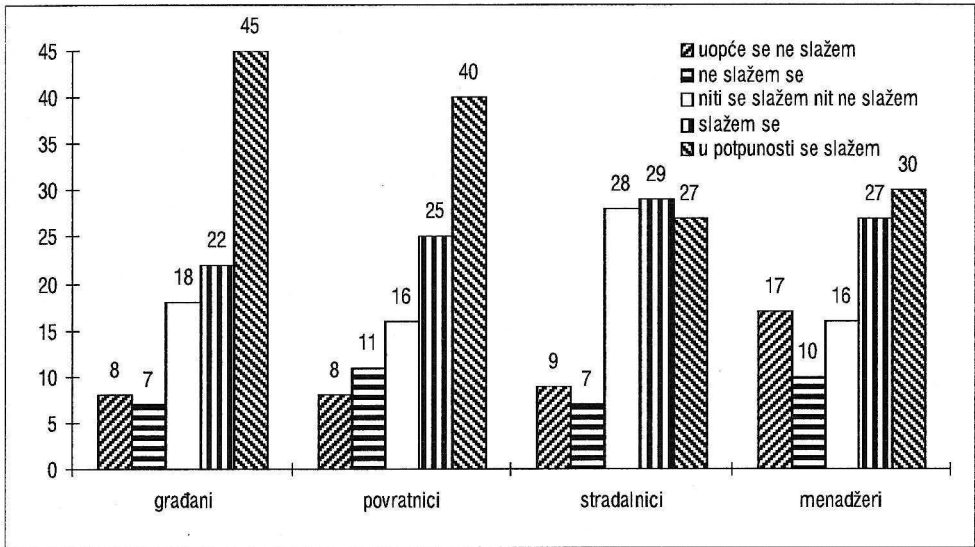
Radnici kao najveće žrtve

S tvrdnjom da su privatizacijom najviše oštećeni radnici privatiziranih poduzeća slaže se većina ispitanika svih skupina. Značajno češće ($p < .01$) se slažu stradalnici ($M=4,07$) i ostali građani ($M=4,12$) nego menadžeri ($M=3,48$) i povratnici ($M=3,67$). I u tom pitanju menadžeri imaju najveći postotak onih koji se ne slažu (27 posto) iako ih se ipak većina (53 posto) slaže. Upravo se u ovom pitanju ispitanici polariziraju. Anketirani menadžeri i povratnici nisu osjetili na svojoj koži iste posljedice privatizacije, pa je njihov stupanj osjetljivosti u tom pitanju ipak manji od prosječne ocjene ostalih građana i stradalnika (slika 3.).

Raslojavanje na bogate i siromašne

Najviše ispitanika iz svih skupina slaže se s tvrdnjom o produbljanju jaza između bogatih i siromašnih kao jednom od učinaka privatizacije. Slaganje su značajno rijede ($p < .05$) iskazivali menadžeri ($M=3,41$) nego ostali građani ($M=3,9$), povratnici ($M=3,77$) i stradalnici ($M=3,58$). Zanimljivo je da se s tom tvrdnjom značajno manje slažu stradalnici u odnosu na ostale građane ($p < .01$) i po tom su mišljenju bliži menadžerima. Možda je to zato što su stradalnici zapravo izgubili puno više od ostatka javnosti, ali ne zbog privatizacije, već zbog agresije na Hrvatsku. Stoga bi se moglo pretpostaviti da oni ne smatraju kako je povećanje siromaštva u Hrvatskoj isključivo negativan učinak privatizacije (slika 4.).

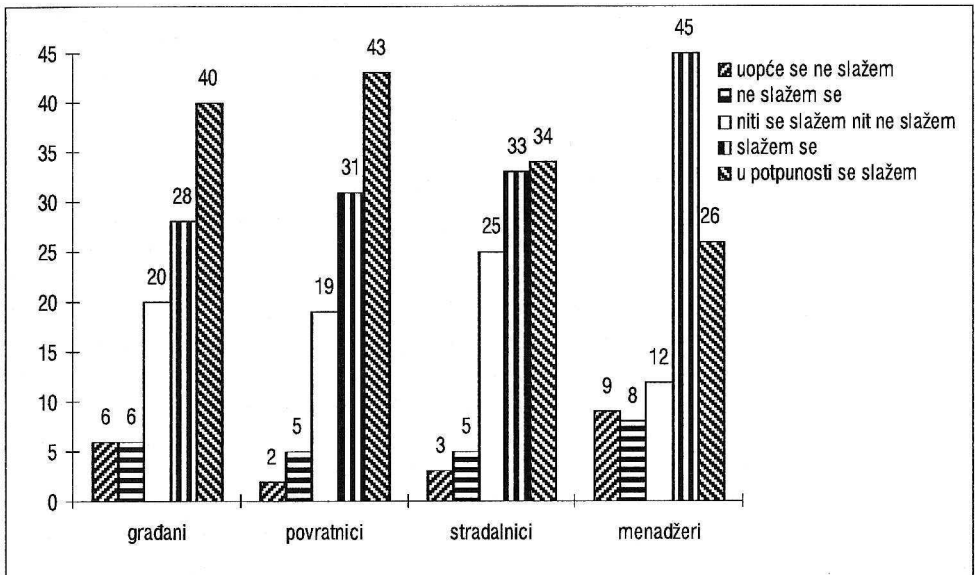

SLIKA 4
Krajnji je učinak privatizacije produbljivanje jaza između bogatih i siromašnih (%)

Odgoda pozitivnih učinaka

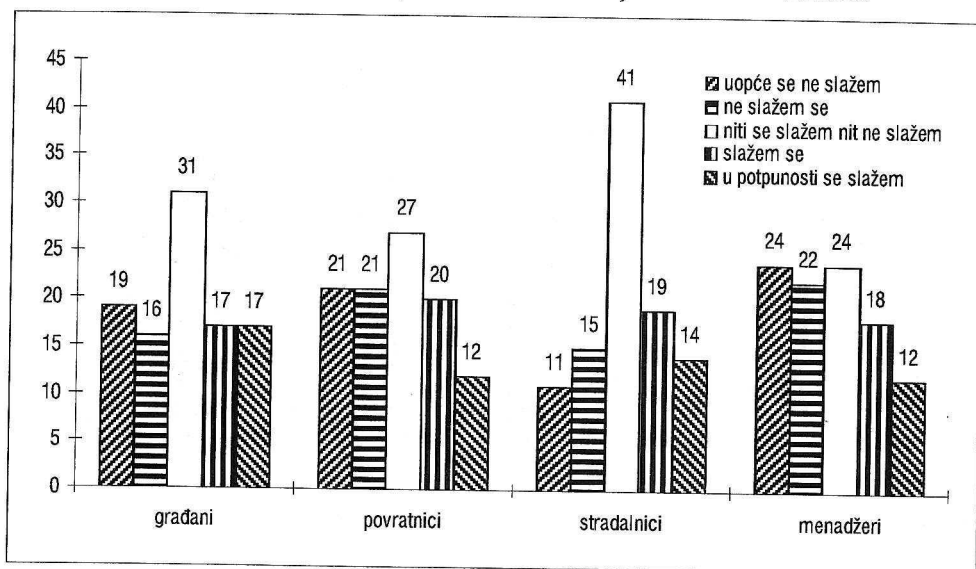
Tvrdnja da se pozitivni učinci privatizacije mogu vidjeti tek u jednom dužem razdoblju - tvrdnja je koja na određen način opravdava to što se dosad nisu ostvarili pozitivni učinci privatizacije. Zato je ta tvrdnja u pozitivnoj dimenziji ponuđenih tvrdnji o privatizacijskim učincima. Ovdje nije dobivena statistički značajna razlika između srednjih vrijednosti, iako je u rangu u svakoj skupini na različitoj poziciji. Povratnici su u prosjeku izrazili najveći stupanj slaganja s ovom tvrdnjom ($M=4,08$) i kod njih je to druga tvrdnja po rangu. Ostali građani ($M=3,89$),

SLIKA 5
Pozitivni učinci privatizacije mogu se vidjeti tek kroz jedno duže razdoblje (%)

SLIKA 6
Privatizacijom se razvila domaća gospodarska i politička elita bez kojih nema napretka ni u jednoj zemlji

stradalnici ($M=3,91$) i menadžeri ($M=3,72$) iskazuju podjednak stupanj slaganja s tom tvrdnjom. Iako se većina ispitanika iz svih skupina slaže, evidentan je manji intenzitet u odnosu na prethodne tvrdnje o negativnim učincima. Dakle, ako postoji neki pozitivan efekt privatizacije, po mišljenju ispitanika, rezultati će se eventualno vidjeti tek u budućnosti.

Elitizam

Tvrdnjom da se privatizacijom razvila domaća gospodarska i politička elita bez koje nema napretka ni u jednoj zemlji, možda su ispitanici mogli shvatiti dvosmisleno, jer sadrži zapravo dvije tvrdnje: da su privatizacijom stvorene elite i da bez elita nema napretka ni u jednoj zemlji. Zato se ne može isključiti to da su i zbog te nejasnoće odgovori ispitanika podijeljeni. Tako postavljena tvrdnja sugerira elitizam kao pozitivnu posljedicu koja uvjetuje napredak. Uzevši u obzir ovu primjedbu, analiza je pokazala značajno češće slaganje ($p < .01$) kod stradalnika ($M=3,11$) u odnosu na menadžere ($M=2,74$), povratnike ($M=2,82$), i građane ($M=2,96$). Stoga ovakvi rezultati mogu ukazivati na to da po mišljenju naših ispitanika ipak nisu stvorene elite u pozitivnom smislu koje bi osigurale društveni napredak (slika 6.).

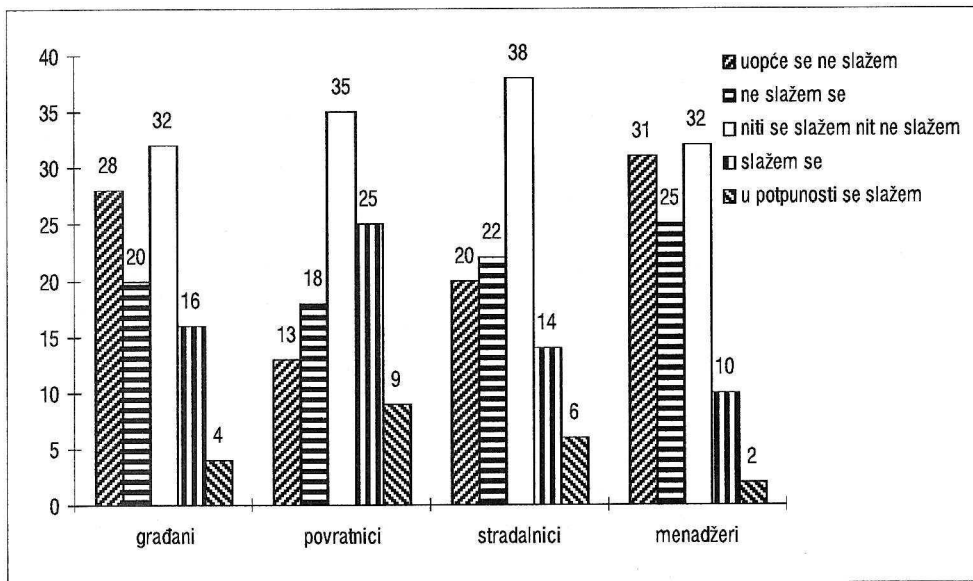
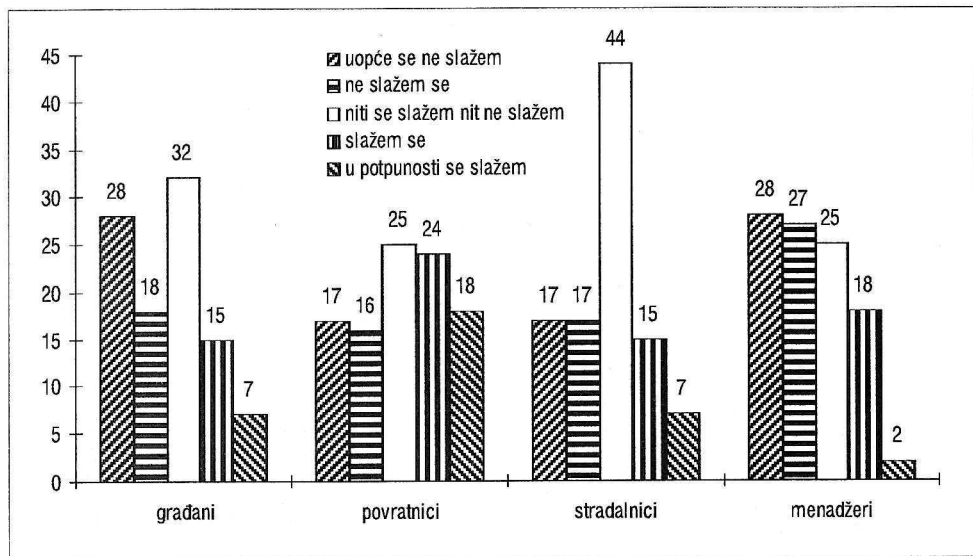
Modernizacija društva

S tvrdnjom da je privatizacijom Hrvatska postala moderno, tržišno i demokratsko društvo značajno češće se ne slažu stradalnici ($M=2,79$), menadžeri ($M=2,27$) i ostali građani ($M=2,5$), u odnosu na povratnike ($M=3,1$) kojih se 42 posto ipak slaže da je privatizacijom Hrvatska postalo moderno društvo. Prema tome, ono što su svi očekivali od privatizacije – tržište, de-

SLIKA 7

Privatizacija je omogućila Hrvatskoj prelazak u moderno, tržišno i demokratsko društvo (%)

mokratizaciju i modernizaciju – nije se ostvarilo, dok povratnici, u prosjeku ipak imaju drukčije mišljenje, što je pokazalo i istraživanje o stavovima povratnika prema privatizaciji u Hrvatskoj.⁶

SLIKA 8

Zahvaljujući privatizaciji povećana je poslovna uspješnost hrvatskih poduzeća (%)

Povećana poslovna uspješnost hrvatskih poduzeća

Prema mišljenju većine menadžera ($M=2,27$) stradalnika ($M=2,78$) i ispitanika iz uzorka ostalih građana ($M=2,5$), povećanje poslovne uspješnosti poduzeća kao jedan od glavnih ciljeva privatizacije, nije uopće ostvareno. No povratnici se značajno

($p < .01$) češće slažu ($M = 2,99$) s tvrdnjom da su poduzeća uspješnije poslovala nakon privatizacije, nego ostale skupine. Tu se vidi specifičnost stavova povratnika kao skupine socijalizirane u tržišnoj privredi koji već samu činjenicu što je privatizacija moguća, nakon 45 godina socijalizma, drže uspjehom. Menadžeri imaju najveći udio onih koji se ne slažu s tom tvrdnjom, što je zanimljiv nalaz s obzirom da su oni kao stručnjaci možda i najkompetentniji govoriti o tom pitanju.

ZAKLJUČNI OSVRT

Sumirano, jedan od glavnih nalaza ove analize je to da kod četiri skupine ispitanika, različito pozicioniranih prema privatizaciji, postoje razlike u intenzitetu stavova. Ispitanici iz uzorka običnih građana izražavaju znatno veće nezadovoljstvo od povratnika i menadžera koji nisu izravno osjetili negativne socijalne posljedice. A upravo ovaj uzorak pokazuje pravu sliku javnog mnijenja Hrvatske o krajnjim učincima privatizacije: tajkunizacija na štetu radnika i u korist HDZ-ovih dužnosnika a glavni ciljevi modernizacije uopće nisu ostvareni.

Veća neutralnost u odgovorima kod stradalnika Domo-vinskog rata može pretpostavljati određenu apatičnost prema toj temi, što je i razumljivo jer su i uzroci i posljedice njihova stanja bitno različiti od onoga što je zadesilo ostale građane zbog privatizacije. Zanimljivo je to da oni u usporedbi s odgovorima uzorka građana iskazuju ipak manji stupanj kritičnosti, tj. manji intenzitet prihvatanja tvrdnji o negativnim učincima privatizacije. Oni npr. iskazuju veću osjetljivost prema negativnim posljedicama privatizacije za radnike nego kritičnost prema HDZ-u kao dobitnicima u privatizaciji.

Povratnici, iako također prepoznaju negativne posljedice, ne misle da nije bilo i pozitivnih učinaka privatizacije. Već samu činjenicu da je privatno vlasništvo dobilo legitimitet nakon 45 godina ideološke zabrane smatraju uspjehom. Međutim, kako oni ne osjećaju u toj mjeri socijalne posljedice privatizacije, razumljiv je manji intenzitet kritičnosti. Njih možda ne smeta toliko tajkunizacija tj. već nepošten način na koji se provodila.

Menadžeri također sa znatno manjom učestalošću prihvaćaju negativne tvrdnje, ali kod njih je važnije to što odbacuju pozitivne tvrdnje: od svih uzoraka oni najviše odbacuju tvrdnje koje govore o ostvarenju postavljenih ciljeva modernizacije društva. Upravo oni u najvećoj mjeri drže da se ciljevi privatizacije nisu ostvarili.

Neosporno je da je privatizacija prouzročila brojne negativne posljedice. Ali važno pitanje je je li zaista privatizacija sama po sebi uzročnik društvenih problema u Hrvatskoj. Često se zaboravlja koji su bili početni uvjeti, tj. na kakvom stupnju

razvoja je bila ta privreda do 90-ih s obzirom na (ne)konkurentnost proizvoda, zastarjelu tehnologiju, nisku informatizaciju i postojeće ljudske resurse. Posljedice privatizacije moraju se pratiti kao nastavak razvojnog posustajanja u razdoblju 80-ih godina kada su se mnoga pitanja sustavno odgđala, jer su zadirala u osnove tadašnjeg poretka.

Stavovi o privatizaciji u Hrvatskoj znatnim su dijelom oblikovani pod utjecajem medija, osobito televizije i dnevnog tiska (Rogić, 1999., 71). Jedna analiza sadržaja članaka o prvoj fazi privatizacije objavljenih u *Večernjem listu* pokazala je da je od svih 209 članaka s tom temom u 1993. samo u tri pisano o uspješnoj privatizaciji (Peračković, 1997.). Zanimljivo je i apsurдно to što su upravo televizija i taj dnevnik bili stigmatizirani kao službeni mediji bivše vladajuće stranke, a baš su oni najviše utjecali na kreiranje javnog mnijenja o tome da privatizacija nije ništa drugo nego pljačka.

Ovo istraživanje o razlikama u stavovima o privatizacijskim učincima prikazalo je postojanje sveopćeg nezadovoljstva bez obzira na to kojoj skupini ispitanici pripadali. No, istodobno je pokazalo da negativni stavovi ipak najviše ovise o tome jesu li te posljedice građani osjetili izravno, u svojem svakodnevnom životu, ili su ih samo promatrali. U tom smislu su povratnici i menadžeri ipak skupine kojima socijalne posljedice nisu toliko bitne kao ostalim građanima. Neostvarivanje ciljeva privatizacije je njima veći problem nego običnim građanima. A ratne stradalnike kao skupinu koja je ipak prošla najtraumatičnija iskustva privatizacija nije pogodila koliko sam rat.

S obzirom na to da sve četiri skupine ispitanika misle da su krajnji učinci privatizacije samo negativni, a da se pozitivni učinci nisu ostvarili, može se zaključiti da je, po mišljenju javnosti, krajnji učinak privatizacije u Hrvatskoj stvaranje poslovnih carstava nekolicine tajkuna na štetu zaposlenika i ostalih građana koji padaju u sve veće siromaštvo, pri čemu je HDZ imao najviše koristi. Modernizacija društva, tržišna privreda i povećanje efikasnosti poduzeća, kao glavni ciljevi koje je privatno vlasništvo trebalo osigurati, nisu uopće ostvareni.

BILJEŠKE

¹ Istraživanje je provedeno 1998. u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Rezultati su objavljeni u zborniku radova *Privatizacija i javnost* (Rogić, Čengić, 1999.). Po mišljenju javnosti, privatizacija je trebala osigurati sasvim druge ciljeve od onoga što je ostvareno. Najpoželjniji ciljevi su očuvanje radnog mjesta, blagostanje zaposlenih i povećanje poslovne učinkovitosti, što nije ostvareno. Ostvareno je ono što je najmanje bilo poželjno: bogaćenje malog broja ljudi bez suvišnog rada, popuna državnog proračuna i postizanje što boljeg vlasničkog položaja u društvu.

² Tijekom 1998. i 1999. u okviru projekta *Psihosocijalne posljedice privatizacije* u ostvarenju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar provedeno je istraživanje pod naslovom *Program masovne privatizacije: per-*

cepcija programa i ponašanje sudionika. Cilj je bio ispitati stavove o privatizaciji stradalnika Domovinskog rata – kojima je novi Zakon o privatizaciji iz 1996. jamčio besplatne dionice i stavove menadžera tvrtka koje su ušle u taj program.

³ Zakonom o privatizaciji od 22. ožujka 1996. usvojen je u Saboru program masovne privatizacije po kojemu, između ostaloga, imaju pravo na dodjelu dionica bez naplate najugroženiji slojevi stanovništva kategorizirani u devet skupina (članak 21.) koje obuhvaćaju: prognanike i izbjeglice (pod uvjetom da se vraćaju), vojne i civilne žrtve rata (invalidi, bivše zatvorenike te obitelji poginulih ili nestalih branitelja), nezaposlene s ratnog područja te bivše političke zatvorenike (NN, 21/96.).

⁴ Prema podacima tadašnjeg Ministarstva privatizacije RH, bilo je registrirano 226 172 građana s pravom na dodjelu dionica bez naplate prema članku navedenog zakona.

⁵ Uzorak je rađen prema Katalogu poduzeća tadašnjeg Ministarstva privatizacije RH (travanj, 1998.) u kojem je popisano 470 poduzeća. Upitnik je poslan svim glavnim direktorima. Vraćeno je 124 upotrebljivih upitnika, pa je, prema tome, taj uzorak raspoloživ.

⁶ U istraživanju o stavovima povratnika o privatizaciji U Hrvatskoj (Peračković, 1999.) vidjelo se da su razlozi nezadovoljstva privatizacijom kod povratnika drukčiji: oni su kritičniji na ostatke socijalističkog mentaliteta i neučinkovite birokracije nego na socijalne posljedice. Zato oni misle da je privatizacija ipak važan korak prema modernizaciji društva.

LITERATURA

- Čengić, D. (1995): *Manageri i privatizacija*, Zagreb, Alinea.
- Čengić, D. i suradnici (1998), *Percepcija masovne / kuponске privatizacije*, Završni istraživački izvještaj, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Čengić, D. (1999): Menadžeri i institucionalni vlasnici. U: Rogić, I., Čengić, D., (ur.), *Privatizacija i javnost* (str. 217-254), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Čengić, D., Rogić, I. (1999), *Privatizacija i javnost*, Zbornik radova, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
- Čučković, N. (1998): Temeljna ekonomska obilježja hrvatskog koncepta privatizacije. U: Rogić, I., Zeman, Z., (ur.), *Privatizacija i Modernizacija* (str. 75-96), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Čučković, N. (1999): Privatizacija u tranzicijskim zemljama namjere i stvarnost deset godina kasnije. U: Rogić, I., Čengić, D., (ur.), *Privatizacija i javnost* (str. 11-46), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Peračković, K. (1998): *Učestalost i sadržaj članaka s temama o procesu privatizacije u Hrvatskoj u Večernjem listu od 1993. do 1994.*, Istraživački izvještaj, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Peračković, K. (1999): Dva pogleda na hrvatsku privatizaciju: domaća javnost i migranti-povratnici o privatizaciji. U: Rogić, I., Čengić, D., (ur.), *Privatizacija i javnost* (str.115-140), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Rogić, I., Zeman Z. (1998): *Privatizacija i modernizacija*, Zbornik radova, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 4-5 (48-49),
STR. 527-543

PERAČKOVIĆ, K.:
RAZLIKE U STAVOVIMA...

Rogić, I. (1999): (De)konstrukcija modela javne komunikacije o hrvatskoj privatizaciji. U: Čengić, D., Rogić, I., (ur.), *Privatizacija i javnost* (str. 47-86), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Rogić, I. (2000): *Tehnika i samostalnost*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada

Skupina autora (1998), *Privatizacija u očima hrvatske javnosti*, Zagreb, Hrvatski centar strategijskih istraživanja.

Štulhofer, A. (1999.): Proces privatizacije u Hrvatskoj i hrvatska javnost 1996-1998: Povratak u Budućnost. U: Rogić, I., Čengić, D., (ur.), *Privatizacija i javnost* (str. 87-114), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Šundalić, A. (1999.): Privatizacijski novum-obećavajuća ili neizvjesna sudbina većine. U: Rogić, I., Čengić, D., (ur.), *Privatizacija i javnost* (str. 141-174), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Differences in Attitudes on the Ultimate Effects of Privatization in Croatia

Krešimir PERAČKOVIĆ

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The opinion poll on privatization in Croatia has demonstrated a high degree of citizens' dissatisfaction with the consequences of privatization in Croatia. The public opinion on numerous issues concerning privatization was examined: such as desirable and realized goals, successfulness of privatized companies, responsibility for the negative effects of privatization, the revision of privatization and the role of privatization in the current social crisis in Croatia (Rogić, Čengić, 1999). In this paper the author went a step further in order to explore whether there were differences in the examinees' opinions on the ultimate effects of privatization, with regard to their membership in different social groups which had not been equally touched by the consequences of privatization. The answers of four different samples were compared: of the sample of returning migrants, victims of the Croatian War of Independence, general managers whose companies entered the so-called coupon or mass privatization and the sample of "ordinary" citizens. A unidirectional analysis of variance determined statistically significant differences in seven (out of eight) variables measuring attitudes on the ultimate effects of privatization. A more detailed analysis (t-test) demonstrated significant differences indicating a higher degree of criticism in none other but the sample of the general public. It is interesting that war-victims express, on average, a lesser degree of criticism than the sample of ordinary citizens. The returnees have a somewhat different opinion – of a smaller intensity of criticism, while managers are more disappointed that the positive goals have not been accomplished than critical towards the negative consequences. However, the ranking of attitudes itself, concerning the ultimate effects of privatization, indicates that, regardless of the differences

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 4-5 (48-49),
STR. 527-543

PERAČKOVIĆ, K.:
RAZLIKE U STAVOVIMA...

in the intensity of certain attitudes as well as how much one has experienced the impact of privatization "on one's own skin", negative consequences are the only privatization heritage in Croatia. Therefore, such a significant degree of dissatisfaction can certainly be one of the more important factors influencing the citizens' motivation and readiness for political change in Croatia in 2000.

Meinungsunterschiede bezüglich der Auswirkungen der Privatisierung in Kroatien

Krešimir PERAČKOVIĆ

Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Eine Meinungsumfrage über die Privatisierung ehemals staatlicher Unternehmen in Kroatien ergab, dass die kroatischen Bürger mit den Folgen der Privatisierung äußerst unzufrieden sind. Die Öffentlichkeit sollte zu zahlreichen Aspekten der Privatisierung Stellung nehmen: erwünschte und verwirklichte Ziele; Erfolg privatisierter Unternehmen; Personen, die für die negativen Folgen der Privatisierung verantwortlich sind; Privatisierungsrevision; schließlich die Rolle, die die Privatisierung in der gesellschaftlichen Krise Kroatiens spielt (Rogić, Čengiđ, 1999). Mit vorliegender Arbeit ging man einen Schritt weiter und wollte sehen, ob es unter den Befragten Meinungsunterschiede bezüglich der Auswirkungen der Privatisierung gibt, die motiviert wären durch die Zugehörigkeit zu bestimmten Bevölkerungskreisen, die bei der Privatisierung unterschiedlich abgeschnitten haben. Befragt wurden vier voneinander unabhängige Bevölkerungsgruppen: Heimkehrer aus fremden Ländern, Kriegsopfer der serbischen Aggression 1991-95, Generaldirektoren privatisierter Firmen und "Normalbürger". Ein Vergleich der Ergebnisse sowie die in einer Richtung verlaufende Varianzanalyse erbrachte statistisch relevante Unterschiede bei sieben (von insgesamt acht) Variablen, anhand deren die Meinung der Befragten ermittelt wurde. Eine detaillierte Analyse (t-Test) ergab wesentliche Unterschiede unter den Befragten, zumal ein kritisches Bewusstsein gerade unter den gewöhnlichen Bürgern. Interessant ist, dass die Kategorie der Kriegsopfer im Durchschnitt weniger kritisch eingestellt ist als die Kategorie der gewöhnlichen Bürger. Die Heimkehrer aus fremden Ländern sind ebenfalls weniger kritisch gestimmt, während die Firmenmanager eher enttäuscht darüber sind, dass die positiven Ziele der Privatisierung nicht verwirklicht wurden, als dass sie zu ihren negativen Folgen kritisch eingestellt wären. Allein schon die Rangierung der Meinungen über die Auswirkungen der Privatisierung weist jedoch darauf, dass dieses Projekt ausschließlich negative Folgen gezeitigt hat – egal, ob und inwiefern jemand die Folgen am eigenen Leib erfahren hat. Man kann daher schließen, dass eine solchermaßen ausgeprägte Unzufriedenheit wesentlich beigetragen hat zur Motivation und Bereitschaft der Bürger, sich zu Beginn des Jahrs 2000 für einen politischen Kurswechsel zu entscheiden.